

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-2-27>**Галина САБАДИР,***orcid.org/0009-0002-8437-5602*

старший викладач кафедри української мови

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

(Харків, Україна) *chance05@ukr.net***СТРУКТУРА ФЕМІНІТИВІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті досліджено одну з найбільш актуальних та дискусійних тем сучасної української мови – фемінітиви. Акцент статті зроблено на структурі фемінітивів. При цьому, структуру розглянуто, як з точки зору класифікації фемінітивів, так і з точки зору утворення фемінітивів (іменників жіночого роду) від маскулінитивів (іменників чоловічого роду). Доречними контекстами розгляду явища фемінітивів сучасної української мови у статті визнано: гендерний та історичний бекграунд, динамічність фемінітивів, уживаність і сприйняття їх носіями мови, використання фемінітивів у ЗМІ та питання необхідності фіксації новоутворень у наукових працях, а також розробки зручної методології викладання фемінітивів студентам.

Проблема дослідження: автор вважає доцільною систематизацію вже наявної наукової інформації (як фундаментальної, так і прикладної), присвяченої структурі фемінітивів, та зведення її до стислого логічного послідовного викладення матеріалу, яке має практичну цінність і може бути основою для подальшої розробки методології викладання структури фемінітивів студентам та створення відповідних публікацій.

Мета дослідження: висвітлення структури фемінітивів сучасної української мови як з точки зору класифікації, так і з точки зору їх утворення від маскулінитивів у вищезгаданих контекстах, враховуючи виклики сьогодення. Завдання дослідження: вивчення загальної класифікації та правил утворення фемінітивів згідно з останніми актуальними дослідженнями і публікаціями українського наукового простору та отримання базової логічної послідовності викладення матеріалу.

Результат дослідження: у роботі розглянуто причини гострої актуальності теми фемінітивів, класифікація фемінітивів, утворення фемінітивів, варіативність фемінітивів, зокрема в контексті ЗМІ. Побудована послідовність викладення матеріалу, яка має практичну цінність для викладання структури фемінітивів, та може бути за необхідності звужена, чи, навпаки, розширена. Висновки та перспективи: доцільність створення удосконаленої, узагальненої та систематизованої, але водночас максимально практичної та лаконічної методології викладання структури фемінітивів студентам, яка може стати результатом наступних наукових досліджень.

Ключові слова: фемінітив, структура фемінітивів, класифікація фемінітивів, утворення фемінітивів, гендерна лінгвістика, сучасна українська мова.

Galina SABADYR,*orcid.org/0009-0002-8437-5602*

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Language

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

(Kharkiv, Ukraine) *chance05@ukr.net***THE STRUCTURE OF THE FEMININE FORMS
OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE**

The article examines one of the most relevant and debatable topics of the modern Ukrainian language – femininity. The emphasis of the article is on the structure of femininity. At the same time, the structure is considered, both from the point of view of the classification of feminines, and from the point of view of the formation of feminines (feminine nouns) from masculines (masculine nouns). The article recognizes the following as relevant contexts for examining the phenomenon of feminatives in the modern Ukrainian language: gender and historical background, dynamism of feminines, their usage and perception by native speakers, the use of feminines in mass media and the issue of the need to record new formations in scientific works, as well as the development of a convenient methodology for teaching feminines to students.

Research problem: the author considers it expedient to systematize the already available scientific information (both fundamental and applied) devoted to the structure of feminatives and reduce it to a concise, logical, consistent presentation of the material, which has practical value and can be the basis for further development of the methodology for teaching the structure of feminatives to students and creation of relevant publications.

The purpose of the study: to clarify the structure of feminatives of the modern Ukrainian language both from the point of view of classification and from the point of view of their formation from masculines in the above-mentioned contexts, taking into account the challenges of today. The task of the research: studying the general classification and rules for

the formation of feminines according to the latest relevant research and publications in the Ukrainian scientific space and obtaining a shortened basic logical sequence of the presentation of the material. The result of the research: the work examines the reasons for the acute relevance of the topic of feminines, the classification of feminines, the formation of feminines, the variability of feminines, in particular in the context of mass media. The sequence of presentation of the material has been built, which has practical value for teaching the structure of feminines, and can be narrowed or, on the contrary, expanded if necessary. Conclusions and prospects: the expediency of creating an improved, generalized and systematized, but at the same time maximally practical and concise methodology for teaching the structure of feminines to students, which can be the result of further scientific research.

Key words: *feminine form, structure of feminine forms, classification of feminine forms, formation of feminine forms, gender linguistics, modern Ukrainian language.*

Постановка проблеми. У сучасному українському мовному просторі тема феномену фемінітивів не припиняє бути актуальною. А в науковому середовищі значна увага приділяється опису та систематизації цього мовного явища. Попри те, що фемінітиви, загалом, вже розглянуті у наукових роботах, їх феномен ще недостатньо деталізований і описаний, зокрема завдяки тому, що є динамічним. Також, на думку автора, недостатньо опрацьованою є тема викладання структури фемінітивів студентам. Тому постановка проблеми дослідження у загальному вигляді полягає в тому, що в умовах сьогодення автором вважається доцільною систематизація та вдосконалення вже існуючих знань до вигляду лаконічної та практичної послідовності викладення матеріалу з проблематики структури фемінітивів. Крім того, сучасна українська мова є дуже динамічною й гнучкою, активно виникають нові фемінітиви. Відповідно, завданням даної наукової роботи є створення зрозумілої, логічної, лаконічної послідовності викладення матеріалу, яка висвітлює структуру фемінітивів сучасної української мови і способи їх утворення з можливістю доповнення згідно моніторингу динаміки мовних змін, яка надалі може стати основою розробки зручної та практичної методології викладання теми фемінітивів студентам.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою фемінітивів сучасної української мови займалися такі лінгвісти, як М. Брус, Х. Дацишин, О. Козачишина, А. Мосійчук, Н. Собецька, А. Шеремет. Кілька років тому гендерно забарвлені зміни словотворення у сучасній українській мові було зафіксовано в Українському правописі 2019 року. Оновлений Український правопис вже містить цілий параграф (параграф 32, пункт 4), присвячений тому, як утворювати назви жінок від назв чоловіків (Український правопис, 2019). Також наразі існують фундаментальні дослідження, в яких відображено структуру фемінітивів з точки зору класифікації та словотворення. Базовими із даної тематики багатьма сучасними українськими вченими вважаються наукові праці М. П. Брус (Брус, 2017), (Брус, 2019). Також існують більш

точкові дослідження, деякі з них містять і методологію викладання, наприклад робота Т. Ключко та А. Яценко «Фемінітиви у викладанні української мови як іноземної» (2021).

Мета статті. Узагальнення й систематизування знань і досліджень у сфері структури фемінітивів, зокрема, з погляду контексту живого мовлення і мовлення ЗМІ, та створення простої та зручної послідовності викладання матеріалу для студентів.

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження базово зумовлена активністю розвитку гендерної лінгвістики в Україні ХХІ століття. Гендерна лінгвістика – це сучасний науковий напрямок у складі міждисциплінарних гендерних досліджень, який вивчає присутність гендера в мові (Ключко, Яценко, 2021). Фемінітиви та їх утворення від маскулінітивів наразі є однією з найпопулярніших тем професійних лінгвістичних досліджень, а також медійних і загальногромадських навколомовних дискусій (Дацишин, 2020).

В роботі застосовано наступні методи: описовий метод – для виявлення, систематизації та з'ясування специфіки структури фемінітивів; метод вибірки – для відбору фактичного матеріалу; метод аналізу морфологічної структури – для вивчення морфологічної будови фемінітивів; метод лінгвістичного спостереження – для визначення конкретних умов вживання фемінітивів; метод семантичного аналізу – для вивчення значення фемінітивів та їх відношення до інших слів в українській мові.

Фемінітиви (від лат. *femina* – «жінка») – це іменники жіночого роду, які позначають жінок, утворені від однокорінних іменників чоловічого роду (маскулінітивів), що позначають чоловіків, і є парними до них.

Зазвичай фемінітиви позначають професії, соціальну приналежність, місце проживання, etc. Важливий нюанс даної групи слів, полягає в тому, що багато фемінітивів належать до так званих «потенційних слів» – слів, які поки що не зареєстровані в словниках, але, при вживанні в мові, носії однозначно розуміють їх значення.

Завдання фемінітивів – відновити гендерно-лінгвістичну рівність. Відсутність безперервної історичної традиції використання фемінітивів, на рівні з маскулінітивами, не є основою для заперечення їх рівнозначного використання ХХІ столітті.

Зміни в суспільстві відображаються в мові, що свідчить про її активний та соціально гнучкий характер. Зокрема, збільшення кількості й різноманітності фемінітивів спричинено актуалізацією гендерного рівноправ'я та активною життєвою позицією жінок у сучасному українському суспільстві. Якщо раніше фемінітивна підсистема поповнилася лише новими виробничими термінами, то на сучасному етапі вона активно змінюється ще і внаслідок поживлення власне українських та іншомовних ресурсів. «Актуалізація фемінітивної лексики й активізація фемінітивотвірних процесів на сучасному етапі зумовлені й новими умовами соціалізації жінки, порівняно з минулим століттям» (Брус, 2019).

Цікаво, що найбільша кількість своєрідних фемінітивів-діалектизмів, на думку мовознавців, виникло в говорах південного-західного наріччя української мови.

Надання фемінітивам офіційного статусу й розширення сфери їхнього функціонування викликало в суспільстві, зокрема в ЗМІ, бурхливі дискусії щодо використання фемінітивів у науковій, офіційно-діловій і побутовій сферах спілкування. Представники мас-медіа активно долучилися до обговорення цієї проблеми, демонструючи своє ставлення або повним ігноруванням правил нового правопису, або активно використовуючи нові мовні одиниці в текстах. Однак наявність фемінітивів у мас-медійному дискурсі, незважаючи на правописні норми, все ще викликає суперечливі реакції носіїв мови, що зумовлює необхідність дослідження цієї проблеми в прикладному вимірі.

Взагалі, ЗМІ дуже вагомо впливають на сучасне суспільство, зокрема на мову. Використання слів у засобах масової інформації, а саме, трендові слова, вкарбовуються в думку громадян, стають частиною повсякденного мовлення і національної свідомості українців, а згодом мають бути зафіксовані у наукових працях і словниках. Ті фемінітиви, які вибирає ЗМІ, безпосередньо впливають на класифікацію (структуру) фемінітивів з точки зору більш і менш популярних та вживаних категорій класифікації. Тому розглянемо основні сучасні тенденції вживання фемінітивів у мові ЗМІ, зокрема в електронних виданнях і соціальних мережах в якості одного з основних факторів впливу на сучасний мовний процес.

Вже досить звичними і традиційними стали фемінітиви-назви професій, наприклад: «На думку *лікарки*, зміни в законі допоможуть виявити хворих, які раніше не потрапляли в поле зору психіатрів, але потребують допомоги (Дзеркало тижня, 2020)». Серед них переважають назви жінок за професіями, здебільшого власне жіночими, у яких чоловіки представлені рідше – балерина, стюардеса, танцівниця, вчителька, сиделка, контролерка, помічниця тощо. Часто представлені фемінітиви із суфіксом –к–: акторка, буфетниця, асистентка, акушерка, офіціантка тощо. «*Юристка* бюро забезпечила підготовку всіх необхідних документів до суду (збрала доказову базу, склала позовну заяву та відповідні клопотання) 10 та представила інтереси клієнтки в суді» (Громадський простір, 2020).

Новітні фемінітиви функціонують у мові засобів масової інформації також дуже активно. Навіть до офіційного прийняття їх у правописі можна побачити вживання фемінітивів в окремих ЗМІ, наприклад: «Після інтерв'ю вже колишнього в. о. ректора Національного медичного університету імені О. О. Богомольця Юрія Кучина звільнена Міністерством охорони здоров'я *екс-ректорка* розповіла УП.Життя свою версію того, що відбувається (Українська правда, 2018)». «Хто є у групі ризику і які наслідки COVID фіксують харківські науковці, Суспільному розповіла *докторка* медичних наук, *психіатриня*, *професорка* Інституту неврології, психіатрії та наркології НАМН України Наталя Марута (Суспільне, 2020)».

Окрім того, звернемо увагу на неусталеність фемінітивів: вживання паралельних традиційних і новітніх форм фіксуємо й в мас-медійному дискурсі: так, заголовок матеріалу містить фемінітив «скрипачка»: Інтерв'ю із заслуженою артисткою України, *скрипачкою* Богданою Півненко (Дзеркало тижня, 2020) а в основному тексті матеріалу читаємо: Заслужена артистка України, завідувачка кафедри скрипки Національної музичної академії України імені П.І.Чайковського, філігранна *скрипалька* Богдана Півненко ціну собі знає (Дзеркало тижня, 2020) уже з фемінітивом «скрипалька». Така ситуація мала місця здебільшого до затвердження правописних норм, утім, наразі також немає однастайності у вживанні фемінітивів у ЗМІ.

Вагомим фактором того, чи закріпиться той чи інший фемінітив у мові, є сприйняття фемінітивів носіями мови. Тож, розглянемо деякі особливості цього сприйняття. Нещодавно було проведено дослідження серед користувачів Facebook на предмет сприйняття чи несприйняття фемінітивів сучасної української мови шляхом анкету-

вання. Результати цього анкетування були такі: респонденти обрали здебільшого варіанти (по 39,6%), що вказують або на гендерну рівність, або на сучасні тенденції підвищення ролі жінки в суспільстві, тобто майже 80% опитаних вбачають у вживанні фемінітивів і впровадженні їх до правопису не мовні, а соціальні чинники. Також результати проведеного експерименту засвідчили тенденцію до вживання фемінітивів як таку, проте здебільшого в традиційній формі, але інформанти визнають потребу у фемінітивах і готовність, зважаючи на соціальні чинники, використовувати їх.

Важливо зауважити, що категорія фемінітивів української мови XXI ст. ще не висвітлена у повному обсязі, тому потребує ретельного систематизованого аналізу та закріплення остаточних версій фемінітивів у словниках.

У науковій сфері найбільш повною та сучасною наразі вважається класифікація (структура) фемінітивів за М. П. Брус. А саме: «1) назви жінок за професійними, діяльними, процесуальними, функційними ознаками; 2) назви жінок за інтересами, уподобаннями, здібностями, характером, темпераментом, поведінкою, стосунками, відношеннями, виглядом, станом; 3) назви жінок за територіальними, національними, племінними, етнічними, расовими ознаками; 4) назви жінок за соціальнокласовим, спадково-майновим, сімейним станом; 5) назви жінок за церковно-релігійними ознаками; 6) назви жінок за родинними зв'язками і відношеннями; 7) назви жінок за фізичним і фізіологічним станом; 8) назви жінок за віковими особливостями; 9) назви жінок за міфологічними, казковими ознаками» (Брус, 2019).

У сучасній українській мові для утворення фемінітивів використовуються такі суфікси (розглянемо від найбільш продуктивних до найменш продуктивних):

-к(а) – найбільш продуктивний, поєднується з різними типами чоловічих основ на приголосний (приклади: фігурист – фігуристка, відвідувач – відвідувачка, викладач – викладачка, перукар – перукарка, брокер – брокерка, директор – директорка, редактор – редакторка, архітектор – архітекторка, лікар – лікарка, доцент – доцентка, професор – професорка);

-иц(я) – головним чином з основами на -ник, -ень, -ець (приклади: радник – радниця, засновник – засновниця, чиновник – чиновниця,

боржник – боржниця, учень – учениця, підприємець – підприємця, виконавець – виконавиця, службовець – службовиця);

-ин(я) – з основами на -ець, -лог, або на приголосний, у маскулінітивах, які тривалий час вважалися непридатними до фемінізації (приклади: плавець – плавчиня, продавець – продавчиня, творець – творчиня, митець – мисткиня, філолог – філологиня, соціолог – соціологиня, ендокринолог – ендокринологиня, ворог – ворогиня, член – членкиня, хірург – хірургиня);

-ес(а) – найменш продуктивний (наприклад: поет – поетеса). Крім того, українські фемінітиви можуть утворюватися й зміною закінчення (наприклад: кум – кума).

Дуже цікавою особливістю словотвірної фемінізації є конкуренція між різними варіантами утворення: фотографка – фотографиня – фотографеса; філософка – філософиня – філософеса; кінознавчиня – кінознавиця – кінознавка; літературознавчиня – літературознавиця – літературознавка. Така конкуренція є закономірною для процесу карбування нових слів, тому є припущення, що своєрідне словотворче «вагання» триватиме доти, доки мовна спільнота не вподобає собі один фемінітив з низки потенційно можливих, та зафіксує його як єдино вірний у словниках та наукових виданнях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, фемінітиви – це яскрава й динамічна риса сучасної української мови. Сьогодні продовжують утворюватися нові та активніше вживатися вже наявні мовні одиниці, що, зокрема, відображається у лексиці ЗМІ. Ця особливість фемінітивів потребує моніторингу та відповідної фіксації у наукових матеріалах.

Практичний компонент навчання студентів фемінітивам полягає у вивченні структури цих слів, як з боку їх класифікації, так і з боку утворення їх від іменників чоловічого роду (маскулінітивів), а також у розумінні динамічності, історичного та гендерного бекграунду фемінітивів.

Перспективи подальших досліджень із даної проблематики бачаться у розробці зручної методології викладання структури фемінітивів студентам, створенні відповідного навчального посібника, розділу посібника або методичної статті та експериментальній перевірці ефективності навчання за розробленим матеріалом на практиці з метою подальшого вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брус М. П. Розвиток української мови в XI–XV ст. . Івано-Франківськ, 2017.
2. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Івано-Франківськ, 2019.
3. Дацишин Х. Засоби масової інформації і динаміка мовної норми: новітні фемінітиви як відображення суспільних викликів сьогодення. Львів, 2020.
4. Козачишина О. Л., Мосійчук А. В. Фемінітиви у сучасному українському газетному дискурсі. Харків, 2020.
5. Клочко Т. В., Яценко А. А. Фемінітиви у викладанні української мови як іноземної. Харків, 2021.
6. Собецька Н. Вживання фемінітивів як прояв гендерної культури. Одеса, 2016.
7. Український правопис. Київ, 2019.
8. Шеремет А. Фемінітиви в мовній картині світу українців. Переяслав, 2020.

REFERENCES

1. Brus M. P. Rozvytok ukrainskoi movy v XI–XV st. [Development of the Ukrainian language in the 11th–15th centuries]. Ivano-Frankivsk, 2017, [in Ukrainian].
2. Brus M. P. Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia [Feminitives in the Ukrainian language: genesis, evolution, functioning]. Ivano-Frankivsk, 2019, [in Ukrainian].
3. Datsyshyn Kh. Zasoby masovoi informatsii i dynamika movnoi normy: novitni feminityvy yak vidobrazhennia suspilnykh vyklykiv sohodennia [Mass media and the dynamics of the language norm: the latest feminisms as a reflection of today's social challenges]. Lviv, 2020, [in Ukrainian].
4. Kozachyshyna O. L., Mosiichuk A. V. Feminityvy u suchasnomu ukrainskomu hazetnomu dyskursi [Feminitives in modern Ukrainian newspaper discourse]. Kharkiv, 2020, [in Ukrainian].
5. Klochko T. V., Yashchenko A. A. Feminityvy u vykladanni ukrainskoi movy yak inozemnoi [Feminitives in teaching Ukrainian as a foreign language]. Kharkiv, 2021, [in Ukrainian].
6. Sobetska N. Vzhyvannia feminityviv yak proiav gendernoi kultury [The use of feminitives as a manifestation of gender culture]. Odesa, 2016.
7. Ukrainskyi pravopys [Ukrainkyi pravopys]. Kyiv, 2019, [in Ukrainian].
8. Sheremet A. Feminityvy v movnii kartyni svitu ukraintsiv [Feminitives in the language picture of the world of Ukrainians]. Pereiaslav, 2020, [in Ukrainian].